

Furcsa módon, Mannheim hivatkozik ugyan a Münzer Tamásról írt könyvre, de nem utal a *Geist der Utopie*-ra, a most 90. évét betöltő gondolkodó ifjúkori művére (szinte kizárt, hogy ne ismerte volna), amely időrendileg is megelőzte kezdeményezését, és mindmáig az utópiakutatók nélkülözhetetlen forrásmunkája maradt. Bloch ebben a könyvben fektette le az alapjait felfogásának, amely az utópiát és a reményt junktimba hozva, azt tanítja, hogy az ember alkatilag önmeghaladásra készítetett, s magában hordozza a többé-kevésbé artikulált reménységet az elkövetkező kiteljesedésre. Embersége veszélyeztetése nélkül nem mondhat le sem a reményről, sem a jövőt idéző álmodozásról. Persze, lehet, kell is bírálni Blochnak főként a *Prinzip Hoffnung* (1959) című főművében kifejtett nézeteit, nem kétséges azonban, hogy nincs semmilyen elvi ellentét a blochi konkrét utópia és a Lukács reklamálta forradalmiság között.

Ezért, ha a mai viták közepette úgy véljük, hogy Mannheim valamilyen formában redivivus lett, nem mellőzhetjük azt a gondolkodót, aki nélkül az *Ideologie und Utopie* valószínűleg nem került volna újra az érdeklődés előterébe.

Gáll Ernő

A nyelvművelés etikája

A nyelvet művelni bizonyára a legreménytelenebb vállalkozások egyike. Mégis, ennek tudatában is, a legnagyobb felelőtlenség volna lemondani róla. Hogy ennyire borúlátóan kell megítélnünk a nyelvművelés hatékonyságát, azt részint a nyelv jellege, részint pedig helyzete magyarázza. Milliók ajkán él, teljes egészében át- és megfoghatatlanul, megismerhetetlenül, szinte annyi változatban, ahányan beszélnek, vagy talán még az egyén számára is mindig másképpen, ahányszor megszólal. Ehhez mérten valóban szinte csak illúzió azt hinni, hogy a nyelvet hatékonyan, látható eredményekkel lehet művelni, jobbítani. És mégis törődünk kell vele, művelnünk kell: a szépírónak a példa erejével, a nyelvésznek pontos és meggyőző, közérthető magyarázatokkal. Ezek a példák és okfejtések semmiképpen nem nélkülözhetik a személyes felelősséget, a szenvedélyt, az erkölcsi hitelt, mert tudvalévő, hogy magára a nyelvre közvetlenül nem tudunk hatni, csak a nyelvet beszélő emberre.

A nyelvhasználatnak ezt az etikai, erkölcsi jellegét tudatosítja az olvasóban Cs. Gyimesi Éva *Mindennapi nyelvünk* című könyve*, elsősorban azzal az Ajánlásban megfogalmazott és az egyes írásokban meg is valósított céljával, hogy „a mindennapok nyelvén, közérthetően” szól az olvasóhoz, a „sze-

mélyes vallomás hitelével”, sőt — tenném hozzá — szenvedélyével. Különösen az első rész *Az ember vallomása* cím alá gyűjtött írásai vallanak erről a már-már türelmetlen szenvedélyről, amellyel a szerző a nyelvhasználat ferdeségei, riasztó tünetei mögött a felelőtlenség, a kispolgári üresség, a bátortalanság még riasztóbb tényeire figyelmeztet. Az axióma, amelyből kiindul: a stílus a személyiség megnyilvánulása, az, ami a nyelvben már túl van a praktikus célszerűségeken. (Ehhez talán nem árt annyit hozzátenni: ha a praktikus célszerűség csak az egyszerű tény- és ismeretközlést jelenti, a stílus valóban több ennél, de általánosabb szempontból a stílus is a nyelv célszerűségének megnyilvánulása.) Egyetlen, bár nem lényegtelen kérdés marad számomra megválaszolatlanul: egyformán rászolgál-e mindenki az erkölcsi elmarasztalásra nyelvi műveltség hiányát, az is, aki önhibáján kívül kerül hátrányos helyzetbe? Lényegesnek tartom ezt a kérdést, mivel a nyelvi gátlások, a nyelvi hibák (sokszor még a „hogyvagyizmus” vagy a körülményeskedés jelenségei is) elsősorban a nyelvi műveltség hiányait jelzik, és csak másodlagosan a jellemét.

A nyelvészetnek — egyik kiváló művelőjének találó megállapítása szerint — arra kell választ adnia, hogy mennyi a szabadságunk és kötöttségünk a legfontosabb emberi magatartásban, a beszédben. A nyelvművelés az elméleti ismeretek alapján valami hasonlóra törekszik

* Mindennapi nyelvünk. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

a gyakorlatban: figyelmeztet a kötöttségekre, a normákra (amelyek lényegében a nyelvi közösség és nem — mint sokan hiszik — a tudomány normái), ugyanakkor azt is megmutatja, hogy mennyire nem élünk a nyelvhasználatban rejlő lehetőségekkel, a nyelvi elemek gazdagságából eredő szabadsággal. Könyve második részében Cs. Gyimesi Éva is olyan nyelvhelyességi hibákra, negatív jelenségekre figyelmeztet, amelyek jórészt abból erednek, hogy nem ismerjük eléggé a nyelvhasználat bizonyos kötöttségeit, az utolsó részben pedig nyelvi és stilisztikai elemzések alapján a nyelvi kifejezés köznapi és művészi lehetőségeit villantja föl, „a forma figyelmében” megvalósuló szabadságot.

A nyelvhasználati kötöttségek világosabbak a kisebb nyelvi egységek szintjén: a raghasználatban, a szóképzésben, az igekötők használatában, a szóhasználatban, a szószervezetekben. Ezek nyilván nem mind grammatikai kötöttségek. Vannak olyanok is, és ezt néhány írás sikeresen exponálja, amelyek mint nyelvi réteg szerinti kötöttségek jelentkeznek. Azaz: egymás mellett használva kölcsönösen kompromittálja egymást a választékos és a vulgáris, a bizalmas és a hivatalos nyelvhasználat. Úgy érzem, a nyelvművelésnek és a nyelvi nevelésnek ez az egyik legfontosabb területe. Az a nyelvi jellegű „hátrányos helyzet”, amelyet említettem, rendszerint onnan ered, hogy a beszélők egy része nem ismeri vagy nem ismeri eléggé anyanyelvünk fő változatait: a köznyelvet és az irodalmi nyelvet, és így kénytelen-kelletlen megelégszik egy szűkebb hatókörű, a normatívától eltérő belső nyelvtípus használatával: egy nyelvjárással, egy szaknyelvvvel, a köznyelvnek egy családiasabb színezetű, konyhanyelvi változatával. Az ebből a szűk körből való kilépési kísérlete aztán, nyelvi műveltség hiányában, olyan jelenségeket eredményezhet, mint a Cs. Gyimesi Évától említett *megrázó és rázó*s, a *Nagy Menő*, a *kivan*, a *garníring* és a *garnitúra* stb.

A szerzőt elsősorban a mai nyelvhasználat foglalkoztatja, mai köz- és irodalmi nyelvünk helyzete. Ritkán, de olyankor jó érzékkel nyúl népnyelvi példákhoz: friss, kifejező szólásokat fedez föl (pl. *sürög-forog, mint aki be akar vetni*), meghatódva találja meg és mutatja be olvasóinak néhány mai szavunk ősi gyökerét csángó népdalszövegekben. A nyelvből kiveszett vagy kiveszőben lévő igealakokról szólva realisan vet számot azzal, hogy már nem lehet őket megmenteni az aktív nyelvhasználat számára: „legfeljebb fölfriesszük őket a mai nyelvközösség emlékezetében, hogy

régi korok irodalmának nyelvi ízeit könnyebben befogadhassa, élvezhesse”. Magam sem szeretem a naiv nosztalgiát nyelvi kérdésekben, ismerve azonban a szóban forgó igealakok változatos nyelvi funkcióit, és tudva, hogy írónk is jelzi mai nyelvünk szegénységét ebben a tekintetben, nem érzem eléggé megnyugtatónak a szerző vigasztát: „Ami az idősíkok változásainak nagyobb szövegösszefüggésben való jelölését illeti, arra nagyon sok lehetőségünk van a mai nyelvben — igekötők, módosítószók, időhatározószók —, amelyek pótolni képesek a kiveszett igeidőket.” (Nem tudom megállni, hogy tanúként ne idézzem Karinthy Ferenc friss vallomását is a székely nyelvjárási igealakjairól: „Ma is elevenen élnek olyan igeidők, mint *láték, láttam volt, láték vala, sőt, látand!* Használatosak a szenvedő igealakok. Az anya azt mondja kisfiának, hogy vigyázzon, mert *megverődik*. Él a *látnök, hallanók*, amit le nem mernék írni egy mai novellában, félve, hogy modorosságának hat. Nekünk csak két igeidőnk van, múlt és jelen, jövőnk sincs már: *jöttem, jövők*, de már *jönni fogok* bonyolult körülírás... Azokat az arnyalt és finom viszonyításokat hiányolom, amikre nekem mint írónak — öregapja fülit az írónak: a hétköznapi beszédben volna rájuk szükségem.” — *Kortárs*, 1975. 2. 202—203.)

Cs. Gyimesi Évának nagy érdeme, hogy a figyelmet, jórészt önálló, úttörő munka alapján, a nyelv nagyobb egységeire: a mondatra, sőt a mondaton túl, a beszédműre irányítja. Ezen a szinten sokkal kevésbé ismertek a nyelvhasználati kötöttségei és lehetőségei, így a szerzőnek a *Nyelvi architektúra* címen összefoglalt elemzése szinte felfedezik számunkra „a beszélt nyelv összhangzatánát”, és minden bizonnyal nemcsak az olvasó nyelvi műveltségét, de a stilisztikát is gazdagítják. Mert a stílusnak is, különösen a prózastílusnak kulcskérdése a mondat. (Illyés Gyula mondja például valahol, hogy jó stílusa annak van, akinek a mondatai fölrepülnek.)

A nyelvi kölcsönhatással kapcsolatos nyelvhelyességi kérdések közül is elsősorban a szerkezetiakkal foglalkozik: az idegen szavaknál kevésbé feltűnő, de a nyelv lényegét közvetlenebbül érintő tükörfordításokkal; olyan, terjedőben lévő mondat szerkezeti sajátosságokkal, mint a jelzett szó ismételt kiugratása a jelzői mellékmondat előtt. Külön cikkben figyelmeztet arra, hogy a második nyelv tanulását csak az anyanyelv megszilárdulása után ajánlatos elkezdni, 9-10 éves kortól (ezt ki lehetne egészíteni azzal, hogy értelmileg jól fejlett gyermekek esetében megengedhető a

6-7 éves korban kezdett nyelvtanulni). Szilárd anyanyelvi alap nélkül a gondolkodási műveleteket sem sajátíthatja el, így ahelyett, hogy két nyelv birtokában két ember legyen, inkább félemler lesz belőle.

Le kell mondanom egyebek mellett arról is, hogy az írások stílusát méltasam. A részletes méltatást és a bőven idézhető szép példákat helyettesítse itt

egyetlen mondat az egyik cikk éléről: „Az ellentmondást nem tűrő kijelentés olyan, mint hevenyészve épített, rozoga kunyhón a lobogó.” Ha elfogadjuk a szerző véleményét, hogy a stílus a személyiség megnyilvánulása, ki-ki levonhatja a következtetést, egy mondat (és a korábbi idézetek) alapján is, az írássok stílusáról és a szerző személyiségéről.

Péntek János

Kvantitatív stíluselemzés

Jelentőségükhöz képest kevés szó esik lapjainkban azokról az új módszerekről, vizsgálódási szempontokról, melyek az utóbbi két-három évtizedben forradalmasították a filológiát. Új irányzatok jelentek meg az irodalomtudományban, nyelvészetben, stilisztikában, amelyek egyszerű távlatokat nyitottak a nyelvi struktúrák tipológiájának és a nyelv mennyiségi oldalának megismerése előtt. Merőben ellentétes tudományágak keresztezik egymást, határterületeket hoznak létre, és újszerű megvilágításba helyezik a nyelvi jelenségeket.

Mindössze két és fél évtizede rakta le Claude Shannon az információelmélet alapjait; azóta az új tudományág módszerei „berobbantak” a társadalomtudományokba is. Nem véletlen, hogy az egzaktitás igénye elsők között jelentkezik a stilisztikában — a hagyományos stíluselemzés szubjektívizmusának reakciójaként. A statisztikai adatok igazolják vagy helyreigazítják a hagyományos stíluselemzés eredményeit, és mindenképpen ellenőrzik állításait. A matematikai aspektus nélkülözhetetlen a modern stíluselemzésben, de igazán hatásos csak akkor lehet, ha a stílus értékét a minőségi és mennyiségi vizsgálatok együttműködésénél döntik el.

Stílus, hírérték és információs tartalom összefüggéseinek felfedése és levezetése a vezérfonala Zsilka Tibor kvantitatív stilisztikai könyvének*, mely célkitűzéseinek, szempontjainak és következtetéseinek újszerűsége révén hézgapótló a magyar szépirodalmi stílus kutatásában. Huszadik századi magyar írók és költők műveinek statisztikai felmérése és információelméleti vizsgálata áll a mű középpontjában, s az egzakt tudományossággal és intuitív érzéssel végzett

elemzések tanulságul szolgálhatnak a kvantitatív stílus kutatás számára. Zsilka Tibor azoknak a módszereknek a gyakorlati alkalmazására vállalkozott, melyeket a maguk szinkronikus és diakronikus dimenzióiban már többen kidolgoztak a szakirodalomban.

Hankiss Elemér *Kvantitatív módszerek az irodalomtudományban* című tanulmányában (lásd: *A népdaltól az abszurd drámáig*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1969) a módszer kialakulását vizsgálja, bőséges példaanyaggal illusztrálva sokoldalú alkalmazásának történeti megalapozottságát. A kvantitatív nyelvészet és az irodalomtudomány egyre szorosabb kapcsolatának kialakítása a hatvanas évek-re a legjellemzőbb. Az a felismerés, hogy a különböző lingvisztikai szinteken végzett vizsgálatok segítségével közelebb kerülünk az irodalmi mű milyensége, hatóereje okainak felfedéséhez, több úttörő jellegű gyűjteményes kiadványt eredményezett, melyekben a kor élvonalbeli nyelvészei és irodalomtudósai fejtették ki nézeteiket. Sok hasznos kérdést vet fel és elemez a szakirodalomban máig is tekintélynek örvendő *Style in Language* (Ed. by Th. A. Sebeok, The M.I.T. Press, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, 1966) gyűjteményes kötet. A felvetett és elemzett problémák mindegyike a kérdéses területek korrelációjának egy-egy jellemző aspektusát domborítja ki. John B. Carroll a próza stílus alapvető dimenzióinak statisztikai felméréséről értekezve (*Vectors of Prose Style*) az eljárás két lényeges problémájára hívja fel a figyelmet. Egyrészt: hogyan juthatunk eléggé heterogén szövegrészhez, amely a tanulmányozni kívánt összes jelenségeket tartalmazza, másrészt: milyen méreket végezzünk el, hogy egy bizonyos jelenséget minden változatában feltérképezzünk.

Zsilka Tibor könyvében a kiválasztott

* Stilisztika és statisztika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974.